

Edward Hajduk

Prof. dr hab.
Uniwersytet Zielonogórski

Kształcenie nauczycieli (dwie wersje)

Institucje oświaty upowszechniają wiedzę naukową. Taka jest ich społeczna funkcja. Realizacja tej funkcji po części uzależniona jest od możliwości odseparowania nauki od jej rodzicielki – filozofii oraz od różnych dziedzin kultury symbolicznej lub od dziedzin kultury, z którymi przez wieki była w stałej opozycji a także od wiedzy potocznej. Język nauki różni się od języka innych dziedzin kultury. Są też i inne różnice, które słabną. Uznanie oryginalności naukowych poglądów za ich pożądany wyróżnik zmniejsza dystans między nauką a kulturą symboliczną.

Wiedzę naukową przeciwstawia się wiedzy potocznej, która stanowi kulturową barierę, utrudniającą upowszechnianie wiedzy naukowej. Schematy myślenia potocznego opanowuje jednostka pod wpływem oddziaływania kultury grup pierwotnych. Ukształtowane we wczesnym dzieciństwie wykazują odporność na empiryczną weryfikację i logiczną kontrolę. Wykazują one wiele cech myślenia magicznego. Myślenie naukowe podlega regularnej kontroli empirycznej i sprawdzianom narzucanym przez logikę formalną. Tym różni się od spostrzeżeniowego opisu świata będącego transpozycją obserwacji jego fragmentów.

Wiedzę naukową odróżnia od wiedzy potocznej to, że ta ostatnia akceptowana jest bez przestrzegania standardów narzucanych przez logikę. Wiedza potoczna ujawnia swoją siłę społeczną dostarczając gotowe schematy wyjaśniania zjawisk społecznych i zachowań ludzi. Wiedza ta daje zgeneralizowany obraz świata społecznego i świata przyrody oraz usytuowania człowieka w tym świecie. Daje też prognozy sprowadzające się do przenoszenia myślowego obrazu przeszłości w przyszłość, prognozy oparte na wierze w powtarzalność wydarzeń, zjawisk, cykliczność przebiegu zdarzeń.

Myślenie potoczne zdominowane jest przez wnioskowanie indukcyjne, w naukach empirycznych aspirujących do osiągnięcia teoretycznego etapu rozwoju dominuje myślenie systemowe, wnioskowanie dedukcyjne, hipotetyczne, polegające na uchylaniu założeń idealizacyjnych, budowa teoretycznych modeli przydatnych do wyjaśniania procesów społecznych albo modelowaniu przebiegu takich procesów. Założenia teoretyczne przejmowane w tworzeniu modeli gwarantuje ścisłość rozumowania, wnioskowania, wyjaśniania. Nie usuwa jednak wątpliwości odnośnie do zgodności modelu teoretycznego z opisywanym przez niego układem społecznym lub przyrodniczym.

Nauka różni się od innych dziedzin kultury. Inne dziedziny kultury dziełom uznawanym, akceptowanym, upowszechnionym nie stawiają wymagań aby spełniały kryte-

ria wyznaczane przez logikę lub doświadczenia naukowe, eksperyment. Niektóre są na mocy decyzji władz instytucji upowszechniających je zwolnione z obowiązku poddawania się sprawdzianom odpowiadającym kryterium przyjętem w nauce. Można uznać za bardzo prawdopodobne, że spełnienie przez naukę standardów stawianych w eksperymencie i obowiązujących w logice przesądziło o rozwoju nauki, o jej obecności we wszystkich rodzajach działalności ludzi oraz dziedzinach życia i o udziale nauki w powstaniu cywilizacji naukowo-technicznej. Tworzenie wiedzy naukowej i przekazywanie wiedzy naukowej zostało zinstytucjonalizowane, a nauka stała się najważniejszą dziedziną kultury wkomponowaną w międzygeneracyjny przekaz wartości i wzorów kultury dokonujący się w społeczeństwach współczesnych. Nauka wypracowała też dyrektywy praktyczne stosowane w upowszechnianiu dzieł wszystkich innych dziedzin kultury. Od nauki wymaga się realizacji trzech funkcji społecznych. Ma ona wyjaśniać zjawiska, zdarzenia lub regularność występowania ich, przewidywać zdarzenia, wektor przeobrażeń różnych układów społecznych lub przyrodniczych, relacje między elementami owych układów, ma także tworzyć przesłanki teoretyczne (prawa nauki, generalizacje historyczne) potrzebne do budowania programów działania praktycznego, np. leczenia, nauczania. Te trzy funkcje mają spełniać nauki empiryczne i one są testowane przez społeczeństwo, które wykorzystuje wymienione wyżej kryteria, szczególnie kryterium użyteczności praktycznej. Aby te funkcje realizować nauki empiryczne muszą taką wiedzę zgromadzić, która służy budowaniu teorii.

Opanowanie wiedzy naukowej odbywa się jednocześnie z opanowaniem języka danej dziedziny nauki: biologii, fizyki, socjologii, psychologii, pedagogiki. Dwie kategorie ludzi mają dokładnie przyswoić sobie język nauki: przyszli twórcy nauki oraz przyszli nauczyciele, upowszechniający daną dziedzinę nauki. Każda kategoria ma inną motywację do posługiwania się językiem nauki. Ludzie nauki tworzą wiedzę naukową, komunikują sobie ją wzajemnie, za pomocą języka osobliwego dla danej dziedziny. Od języka nauki wymaga się jednoznaczności myśli, które on koduje i komunikuje. Nauczyciele opanowują język nauki, bowiem za jego pomocą przekazują wiedzę naukową uczniom, uczą naukowego myślenia. Uczenie myślenia naukowego oznacza przyswajanie naukowych metod poznawania świata, analizowania tekstu naukowego, wyodrębnianie jego składników, takich w kolejności pierwszej, które informują o związkach zdarzeń, zjawisk, cech. Komunikowanie wypowiedzi o związkach, ukazywanie ich znaczenia w życiu człowieka i historii gatunku ludzkiego, łączyć się może z empirycznym sprawdzaniem, ustalaniem ich zasięgu odniesienia przedmiotowego. Nauczyciele wykorzystują w pracy zawodowej dwojakiego rodzaju wiedzę o związkach tzn. z danej dziedziny nauki, którą przekazują uczniom np. fizyki, biologii, historii, a także wiedzę o związkach zjawisk, wydarzeń, cech występujących w grupach społecznych lub o związkach charakteryzujących osobowość człowieka. Wiedza o związkach zjawisk społecznych (wiedza z socjologii) i o związkach cech osobowych (wiedza z psychologii) potrzebna jest nauczycielowi do tego aby skutecznie upowszechniał wiedzę gromadzoną

przez naukę, którą obrał sobie wcześniej za przedmiot studiów i zamierza ją upowszechniać w instytucjach edukacji.

Efektywne pełnienie roli nauczyciela uzależnione jest od wiedzy zgromadzonej w dziedzinie nauki obranej za przedmiot studiów i wiedzy o związkach zgromadzonej przez nauki o grupach społecznych i o zachowaniach ludzi. Spór o znaczenie każdego rodzaju wiedzy w jej upowszechnianiu o efektywność nauczania i wychowania uczniów lub studentów odżywa wówczas, gdy tworzone są nowe plany i programy kształcenia studentów, przyszłych nauczycieli, instruktorów. Spór może być nierozstrzygalny w trybie dyskusji, bez badań eksperymentalnych. Obserwacja działań nauczycieli wskazuje na sprzężenie skuteczności ich z posiadaną wiedzą o faktach społecznych badanych przez socjologów i psychologów.

W kształceniu nauczycieli trzeba rozstrzygać, jaką wiedzę mają opanować oni, aby mogli poprawnie wyjaśniać – zgodnie z wymaganiami nauk empirycznych i regułami logiki – procesy, zdarzenia, prawidłowości zmian społecznych, przebieg procesu socjalizacji, kształtowania się społecznej biografii członków jednego pokolenia, przebiegu ich życia, członków kohort, zmiany aspiracji edukacyjnych zachodzące w społeczności uczniów. Trzeba rozstrzygać, jaką wiedzę ma opanować nauczyciel, aby mógł dokonywać trafnej oceny przydatności metod nauczania i wychowania zalecanych przez autorów podręczników, prac naukowych, poradników dydaktycznych, aby dokonywał trafnych przewidywań skutków własnego działania zawodowego. Trzeba rozstrzygać jaka wiedza pomagać może nauczycielowi w tworzeniu realnych, wykonalnych programów działania: nauczania i wychowania tzn. odpowiadających standardom skuteczności i ekonomiczności. Rozstrzygnięcia dokonywać można uwzględniając ukształtowany umysł ucznia pod wpływem myślenia potocznego, w rodzinach preferujących autokratyczny styl wychowania, raczej nie tworzących zainteresowań naukowych, zorientowanych na realizacji wartości innych, a nie intelektualnych, poznawczych lub aspiracji twórczych. Myślimy o sobie, o świecie wykorzystując jakiś język. Komunikujemy innym swoje myśli w jakimś języku. Dziedziny kultury mają własny język, mają też odrębny język poszczególne dziedziny nauki. Przekaz wiedzy naukowej dokonywać się powinien w języku nauki. Kształtowanie naukowego myślenia łatwiej dokonywać można za pomocą języka nauki. Uczyć myślenia naukowego to uczyć definicji, poprawnej klasyfikacji, formułowania hipotez, sprawdzania hipotez, porządkowania wiedzy wg stopnia pewności i stopnia ogólności – czyli wyodrębnienia praw nauki, tworzenia dyrektyw praktycznych. Kształcenia myślenia naukowego utożsamiamy z opisem świata przyrody i świata społecznego za pomocą języka naukowego. Co można uznać za składnik podstawowy języka nauki: pojęcia czy zdanie? Co poddawane jest w badaniach empirycznych sprawdzaniu, a co wprowadzane z przesłanek zgodnie z dyrektywami logiki formalnej? W badaniach empirycznych sprawdzaniu poddawane jest zdanie, badania empiryczne są przeprowadzane, aby określić stopień trafności hipotezy – prawdopodobnego zdania informującego o związkach między zjawiskami, zdarzeniami, cechami.

W języku nauki zdanie spełnia funkcje tworzywa bardziej złożonych systemów wiedzy np. schematów wyjaśniania lub teorii naukowych. Przekaz wiedzy naukowej respektuje także reguły logiki nazw.

W etyce elementarnym składnikiem jest norma moralna. Reguluje ona zachowania ludzi, stanowi miarę, standard niezbędny do oceny zachowania jej adresatów. Funkcja podstawowa normy moralnej – regulowanie zachowania jej adresatów. Inna jest funkcja zdania – opisuje ono stan usytuowany poza nim. Nauczanie etyki można utożsamiać z wdrożeniem norm moralnych do systemu motywacji wyznaczającej aktywność jednostki. Twórca normy moralnej zakłada, że adresat normy postępować będzie zgodnie z nią, jeśli zrozumie on jej sens.

Socjalizację studentów, kandydatów na nauczycieli utożsamiać można z wprowadzeniem ich w systemy kultury symbolicznej, nauki filozofii, ideologii, etyki, techniki, przyswajania im języka tych dziedzin kultury, poznawaniem ich funkcji w dziejach grup społecznych, życiu jednostek, ukazywaniem odrębności owych dziedzin, rozumieniem treści ich, poznawaniem kulturo-twórczej funkcji. Dziedziny kultury obecne w programie nauczania akademickiego mają większy udział w urabianiu umysłu studentów niż nieobecne w tym programie np. logika, prakseologia i socjologia. Promocje naukowe w danej dziedzinie kultury dokonywane na uczelni także wzmacniają oddziaływanie jej na studentów. Gwarantuje ono wzrost liczby propagatorów dziedziny kultury, poziom ich kompetencji merytorycznych i pedagogicznych. Jedną wersją programu kształcenia nauczycieli jest realizacja zasady „teoria zmienna”.

***

Dyscyplinowe układy planów i programów studiów wyższych bardziej odpowiada koncepcji kształcenia zredukowanego do wprowadzenia adepta nauki, sztuki, filozofii w styl myślenia osobliwy dla danej dziedziny kultury, opanowaniu języka osobliwego dla tej dziedziny, do upowszechniania danej dziedziny kultury w następstwie pełnienia roli zawodowej lub w następstwie wchodzenia w styczności bezpośrednio z innymi ludźmi, nieobramowane wymaganiami roli zawodowej. Dominuje ono w kształceniu uniwersyteckim, także uczelnie pedagogiczne przyjmują ten model kształcenia mimo, że bardziej odpowiednie byłoby zorientowanie kształcenia na przygotowanie do pełnienia roli zawodowej. Propozycje takie są składane w literaturze pedagogicznej. Zastrzeżenia formułowane pod adresem kształcenia zawodowego, że jest mało plastyczne, wprowadza we wzory zastygłe przy szybkiej zmianie układu instytucjonalnego na rynku pracy, nieefektywne, z dominacją adaptacyjnego nastawienia do wymagań roli zawodowej, przed czym chronić ma rozbudowa teoretycznej warstwy programu kształcenia akademickiego. Ale przy braku umiejętności przechodzenia od myślenia teoretycznego do programów działania praktycznego, rozbudowa warstwy teoretycznej sprawia, że maleje jej znaczenie w regulowaniu praktycznej działalności absolwenta uczelni.

Dyscyplinowy układ programu kształcenia umożliwia wdrażanie studentów do opanowania języka osobliwego dla każdej dziedziny kultury, stylu myślenia dominującego w danej dziedzinie, sposobów uprawomocnienia dzieł, wytworów aktywności adeptów danej dziedziny kultury. Taki układ programu studiów ułatwia ukazanie nauki, jej budowy jako systemu i funkcji społecznych, składników języka nauki, różnic między naukami przyrodniczymi i społecznymi, humanistycznymi i technicznymi osobliwych dla nauki sposobów uprawomocnienia sądów przyjmowanych w nauce.

Sposobem uprawomocnienia sądów akceptowanych nauka przyczynia się do kształtowania kultury racjonalnej i myślenia empirycznego sprawdzalnego. Przeciwdziała stosowaniu innych metod eliminowania sporów między ludźmi, prócz odwoływania się do wyników badań i reguł logiki. Inaczej budowany będzie program kształcenia studentów, przyszłych nauczycieli, gdy uznamy, że podstawowy cel kształcenia utożsamiany jest z przygotowaniem do pełnienia roli zawodowej, pełnienia jej w grupie pracowniczej. Dziedzina kultury obecna w programie kształcenia może być rozpatrywana w jej programatycznej funkcji, przydatności w realizacji wymagań roli zawodowej. Jednym ze sposobów spełniania owej funkcji będzie analiza roli zawodowej, uwarunkowań efektywnego pełnienia tej roli przy wykorzystaniu języka danej dziedziny kultury. Nauka zachowa odrębność, lecz jej kryteria uprawomocnienia sądów akceptowanych, kryteria skuteczności, efektywności przestają być pierwszoplanowe. Rozumienie teorii naukowej, dzieła kultury symbolicznej, wiedza „że jest tak a tak” zastąpi wykorzystanie teorii naukowej, dzieła kultury symbolicznej w kształtowaniu osobowości ucznia zastąpi wiedza, jak działać. Sprawdzanie skuteczności, efektywności działania dokonuje się poza systemem społeczno-kulturowym uczelni. Sprzyja kształtowaniu kultury autorytetu, wszak mała wymierność efektów kształcenia i wychowania sprawia, że nie one są podstawą oceny działania a zgodność działania z dominującym sposobem realizacji jego, stosowanym przez oceniającego owe działanie.

Kształcenie akademickie zorientowane na przygotowanie do pełnienia roli zawodowej nadaje odpowiednie znaczenie opanowaniu umiejętności tworzenia dyrektyw praktycznych przy wykorzystaniu wiedzy teoretycznej, wiedzy o związkach zjawisk i zdarzeń. Przydatne praktycznie są dyrektywy, których stosowanie przesądza o sposobie realizacji wymagań roli zawodowej. Takie dyrektywy praktyczne tworzone są przy wykorzystaniu wiedzy z nauk społecznych.

Wiedza naukowa o ludziach jako istotach społecznych ma znacznie mniejszy stopień pewności niż wiedza o planetach, roślinach, urządzeniach technicznych, Dwa wyznaczniki aktywności człowieka: wiedza jego i przyjmowana skala wartościowania – trudno dokładnie badać. Oba wyznaczniki postępowania, działania ulegają zmianom, niekiedy nagłym, bez interwencji z zewnątrz, bez możliwości dokładnego przewidywania. Wiedza naukowa o ludziach jako istotach społecznych okazuje się zbiorem przesłanek chybotliwych, gdy z nich wyprowadzić chcemy dyrektywy praktyczne. Stosowanie tych dyrektyw nie zabezpiecza pełnej skuteczności działania, nauczania i wychowania. Podstawą podziałów ludzi stosowanych w badaniach naukowych są wska-

zniki definicyjne – konwencjonalne i wskaźniki inferencyjne – wieloznaczne kulturowo uwarunkowane, zawodne. Wiedza o ludziach jako istotach społecznych wprowadzona do programu kształcenia nauczycieli ma, z podanych powodów, wątpliwą przydatność praktyczną, większą w analizie roli zawodowej nauczycieli, prestiżu zawodu, systemu kształcenia nauczycieli, adaptacji do systemu społeczno-kulturowego szkoły, mniejszą w tworzeniu dyrektyw działania praktycznego: nauczania i wychowania sformalizowanego, zinstytucjonalizowanego. Efekty tego działania stanowią słaby test dyrektyw działania praktycznego, sformułowanych przy wykorzystaniu wiedzy naukowej z nauk społecznych. Nauczanie i wychowanie jest układem działań, które zostały wyłączone z układu innych działań niż te, z których wyodrębniła się nauka jako autonomiczna dziedzina kultury i nauki społeczne wprzęgnięte obecnie w kształcenie akademickie nauczycieli. Fakt ten, że nauczanie i wychowanie jest czynnością historycznie wcześniejszą niż naukowa refleksja nad nią i odpowiadały one standardom skuteczności przyjmowanym w różnych grupach może wzmocniać sceptycyzm odnośnie do użyteczności wiedzy z nauk społecznych w wyznaczaniu skuteczności działania nauczyciela. Są też inne źródła sceptycyzmu – renesans różnych rodzajów irracjonalizmu w latach 80-tych XX w. i wzmocnienie społecznego znaczenia instytucji kwestionujących przekonanie o nieograniczonej przydatności wiedzy naukowej w wychowaniu młodzieży.

Badanie efektywności kształcenia studentów, przyszłych nauczycieli musi respektować inne standardy, miary, gdy utożsamiamy je z wprowadzeniem w system kultury a inne, gdy utożsamiamy je z przygotowaniem do podjęcia roli zawodowej nauczyciela, pełnionej w sformalizowanym systemie instytucji oświaty. Socjalizacja kognitywna obejmuje, w tym przypadku opanowanie wzorów transformacji wiedzy od schematów wyjaśniania, przewidywania do schematów tworzenia projektów kształcenia lub wychowania i teoretycznego (symulacyjnego) sprawdzania ich. Druga wersja programu kształcenia nauczycieli jest realizacją zasady „praktyka uczy”. Socjalizacja kognitywna może być uznawana za najważniejszy składnik procesu profesjonalizacji. Składnikiem pierwszym jest pisanie pracy diagnostycznej lub naukowej monografii i opanowanie schematów rozumowania typu: „wiem, że...” . Za składnik drugiej uznajemy opanowanie schematów rozumowania typu: „wiem jak...”. Są to bardzo różne schematy rozumowania, kształtowanie każdego z nich dokonywać się może wg innych reguł, innym standardom muszą odpowiadać. Potrzebna jest dokładna analiza wzorów działania uczelni – nauczania, upowszechniania wiedzy naukowej przed oceną efektywności urabiania schematów rozumowania studentów. Takim wzorem jest przekaz wiedzy w systemie kształcenia audytoryjnego, przy wykorzystaniu metod słownych, wykładu, pogadanki. Przestrzegany jest on też nawet wówczas, gdy przekaz wiedzy studentom dotyczy metod szkolnego nauczania.

Drugim aspektem akademickiego nauczania jest redukcja wiedzy do definiowania pojęć danej dziedziny nauki i podziałów obszaru wyznaczonego przez przedmiot zainteresowania tej dziedziny nauki. Koncentrowanie się w przekazie wiedzy na próbach wyjaśniania czyli formułowania odpowiedzi na pytanie: „dlaczego?” ma w ich

kształceniu akademickim nauczycieli wymiar epizodyczny. Dyscyplinowy układ programu kształcenia sprawia, że wyposażenie studenta w wiedzę teoretyczną i wyposażenie jego w schematy działania praktycznie dokonuje się niezależnie.

Korzystanie z niewielkiej liczby źródeł wiedzy gotowej, przekazywanej w trybie orzeczeń stanowczych a nie fakultatywnych utrwała poczucie oczywistości przekonań studentów ukształtowany przez grupy pierwotne.

Badanie schematów myślenia studentów daje się przeprowadzić w sposób pośredni. Dokonać trzeba analizy podręczników, skryptów polecanych studentom, stanowiących główne źródło wiedzy z psychologii, socjologii i pedagogiki. Poziom opanowania tej wiedzy podlega promocyjnej kontroli. Analiza podręczników i skryptów z myślą o ustaleniu, jakie schematy myślenia kształtuje uczelnia odwołuje się do kilku trudnych do sprawdzenia: a) wykładowcy zalecają podręczniki i skrypty, a nie wybór tekstów źródłowych, b) studenci opanowują wiedzę z tych źródeł, c) opanowanie wiedzy zawartej w podręcznikach i skryptach podlega sprawdzaniu promocyjnemu, d) wykładowcy przekazują wiedzę naukową w takim języku, w jakim napisane są podręczniki i skrypty i jest to język nauki. Analiza podręczników i skryptów polecanych studentom przez nauczycieli akademickich, z nauk społecznych: psychologii, socjologii, pedagogiki pomóc może w rozpoznawaniu czy opanowanie wiedzy podręcznikowej odpowiada wymaganiom zawodowej roli nauczyciela tzn. umiejętności definiowania pojęć, dokonywania klasyfikacji, umiejętności odróżniania wypowiedzi opisowych, od wartościujących i normatywnych, wypowiedzi o związkach, tworzenia dyrektyw praktycznych przy wykorzystaniu praw nauki, generalizacji historycznych, umiejętności stawiania diagnozy. A jeśli nie odpowiada takim wymaganiom, to jakie są inne dostępne i wykorzystywane źródła wiedzy obecnej w działaniach praktycznych absolwentów uczelni kształcących nauczycieli?

S u m m a r y

Two concepts of education may be distinguished at the university level. One concept assumes that the student should acquire the language and knowledge of a certain realm of symbolic culture or a given realm of science. They will use the theoretical knowledge themselves to create programs of practical actions or to implement such a program. Acquisition of theoretical knowledge is dispensable for introducing changes in practical actions (treatment, teaching, material goods production). Theory changes practice.

The other concept of education at that level assumes that the student should acquire scenarios of practical activity required by specifically defined stipulations for occupational roles (roles of a surgeon, elementary school teacher, bridge construction engineer). Education at the university level occurs with the presence of comprehensive program of practical classes at university and beyond it. This concept complies with the statement that „practice teaches”.

Both concepts are promoted by those who express their own postulates pertaining to teachers' training.